

Marešová, Kristina

Poolšavská brána

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. E, Řada archeologicko-klasická. 1971, vol. 20, iss. E16, pp. [205]-210

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/110302>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

KRISTINA MAREŠOVÁ

Prehistorický ústav Moravského muzea, Brno

POOLŠAVSKÁ BRÁNA

Zatím co západní břeh středního Pomoraví lemují malebně členěný horizont Chřibů, tvoří jeho přirozenou východní hradbu předhůří Bílých Karpat, které strmě vystupuje z roviny úvalu a vpadatě — byť v nestejně vzdálenosti — sleduje levobřeží řeky Moravy: od „napajedelské soutěsky“ až k „moravské Saharaře“.¹ Bylo zcela přirozené, že v tomto horami i pustinou chráněném a úrodném středním Pomoraví, tvořícím nejsevernější část Dolnomoravského úvalu, hledalo a snad také vždy nacházelo obživu lidstvo všech dob, jak přesvědčivě ukazují pravěká naleziště² a archeologické nálezy samy. Navíc pak nespočetné kulturní podněty, obohacující již usdlé obyvatelstvo té či oné doby, měly přirozený průchod severojižním nebo opačným směrem celým Pomoravím, jímž později procházela jedna z t. řeč. antických jantarových cest,³ ke které se s obou stran připínala nejedna cesta či stezka transvserzálního směru.⁴ Jedna z nejmýznamnějších a rovněž známá již římským cestopiscům, vedla z podunajského Brigetia do moravského barbarika — k Vlárskému průsmyku a odtud na západ až do údolí říčky Olšavy.⁵ A v místech, kde se toto údolí rozšiřuje, aby nálevkovitě vyústilo „poolšavskou branou“ do úvalu středního Pomoraví, vznikl jeden z důležitých naddunajských uzlů starých kulturních proudů a kupeckých cest. Do téhož přírodou vytvořeného centra směřovaly od jihovýchodu i „cesty vyzvědačů“ — zvané buď „via speculatorum“ nebo „via exploratorum“,⁶ po nichž zase nejednou pronikal nepřítel z podunajské Panonie přímo do srdce Moravy, a tamtudy bezpochyby přišla i samotná zkáza velkomoravského Velehradu v místech dnešního Starého Města, která násilně uzavřela tuto skvělou kapitolu našich národních dějin.

Význam poolšavské brány do středního Pomoraví je nesporný. Vždyť sama příroda ji ztvárnila a opevnila: po pravé (severní) straně poolšavského údolí vystupuje vyvýšenina klínovitého tvaru, směřující jako bastion přímo proti někdej-

¹ *Vlast. Sedlák*, Máme na Moravě opravdu poušť? Almanach Moravského muzea 1, 1961, 47.—49.

² *V. Hrubý*, Soupis předhistorických nalezišť a nálezů z Uherskohradištska, 1942, v ruk.

³ *B. Svoboda*, Čechy a římské Imperium, 1948, 57, s uvedením další literatury.

⁴ *V. Hrubý*, Staré Město Velkomoravský Velehrad 1965, 28—31.

⁵ *Em. Símek*, Velká Germanic Klaudia Ptolemaia III—1, 1949, 94 n.

⁶ *Her. Jireček*, O starých cestách z Čech a z Moravy do zemí sousedních, Čas. muzea král. českého XXX-2, 1856, 114 n.

šímu Svatojiřskému ostrovu řeky Moravy a dále položenému velkomoravskému Starému Městu-Veligradu.⁷ Jde o nejzápadnější výběžek luhačovické pahorkatiny, zvedající se do výšky 50 m nad údolní nivu řeky Moravy. Navíc tuto terasovitě utvářenou vyvýšeninu, vymezenou příkrými svahy, ještě obtékal k západu vyklenutý oblouk starého toku Olšavy (Olšávka), který spolu s okolními bažinami jen ještě více ztěžoval přístup na tuto dnešní sadskou ostrožnu.

Naproti tomu levý (jižní) břeh vyúsťujícího Poolšaví tvoří severozápadní výběžky hlucké pahorkatiny, jejíž úpatí překrývají dnešní Kunovice. Přibližně stejně vysoké (kolem 250 m n. m.) boky ústí říčního údolí — představující vlastní „výpadní bránu“ z Poolšaví do Pomoraví, ale také naopak — se výrazně rozstupují od maximálního přiblížení na 400 m u Podolí až na 2000 m v místech, kde se rozevřely do Pomoraví.

Pomineme-li někdejší osídlení tohoto z nejcitlivějších míst „zahrady Moravy“⁸ — obzírání trojici chřibských vrchů: Holého kopce, Buchlova a Modly — v šerém dávnověku, byl celý tento kraj kolem poolšavské brány dobře znám také římskému světu. Vždyť tudy projížděl již za vlády císaře Nerona jakýsi římský jezdec Julianus, vyslaný k břehům jantarovým, vzdáleným od Carnunta 600 mil.⁹ A povšimneme-li si nálezů z té doby, známých jen z prostoru této pravěké křižovatky dálkových cest, pak přímo v hrdle nálevkovitého ústí olšavského údolí objevil r. 1943 V. Hrubý u Kunovic, v poloze Hrabůvky, sídliště s provinciální keramikou římskou, mezi níž nechybí ani zlomky terra sigillaty.¹⁰ A v někdejší Derfli — dnešních Sadech, byla již roku 1892 objevena v hloubce 2 m stará zeď, na níž ležely tři zlaté římské mince — aurely císaře Traiana.¹¹ Kdo by v této souvislosti znovu nezavažoval o lokalizaci onoho dosud neznámého místa, kde patrně kdysi stával nějaký opěrný římský bod, vybudovaný nejpravděpodobněji v rámci příprav Marka Aurelia na vytvoření nové provincie Markomanie z našich zemí?¹² Vždyť římské cihly, opatřené kolkou římských legií i soukromých výrobců, objevené v druhotném použití na velkomoravských sakrálních architekturách jak ve Starém Městě, tak i v Sadech,¹³ mohly být v 9. století přeneseny snad právě z této stavby, umístěné někde v blízkosti poolšavské brány.¹⁴ Nález zmíněných římských mincí není v těch místech rovněž osamocen. Mnohé byly vyorány v poloze „Praporce“ u Mařatic,¹⁵ jiné vykopány v Uher. Hradišti,¹⁶ ve Starém Městě,¹⁷ ale také v Kunovicích a na katastrech více okolních obcí. To vše jsou však jen náznaky možných ještě dalších objevů pocházejících z prvních století našeho letopočtu, které ukazují, jak důležitý strategický význam měla kdysi tato poolšavská brána.

Její postavení neztratilo však na významu ani v dobách pozdějších, kdy země byla již plně osídlena Slovany, zejména v době Velké Moravy a v období ná-

⁷ V. Hrubý, Staré Město, 363.

⁸ X—Y, Zahrada Moravy, Vlast. sborník župy Uh. hradištské I, 1924, I.

⁹ C. Plinii Secundi historiae naturalis lib. XXXVII, cap. 115.

¹⁰ R. M. Pernička, Die Keramik der älteren römischen Kaiserzeit in Mähren, 1966, 146.

¹¹ I. L. Cervinka, Morava za pravěku, 1902, 286.

¹² V. Hrubý, op. cit. 263.

¹³ V. Hrubý, Stavební římský materiál ve slovanských objektech, Sborník čs. společnosti archeologické při ČSAV 1, 1964, 29 n.

¹⁴ V. Hrubý, Staré Město, 263.

¹⁵ I. L. Cervinka, op. cit. 289.

¹⁶ Ve sbírkách numismatického oddělení Moravského muzea v Brně.

¹⁷ Ve sbírkách Slováckého muzea v Uh. Hradišti a Moravského muzea v Brně.

sledujícím. Zatím co nejstarší slovanské žárové hroby s popelnicemi keramiky pražského typu byly v této oblasti zatím objeveny jen ve Starém Městě „Na valách“¹⁸ a sídliště s nálezy, které typologicky reprezentují ještě starší nálezo-
vý horizont ve Zlechově,¹⁹ je v době velkomoravské již plně využito i levobřeží Moravy a ústí Poolšaví. Tak na sadské ostrožně bylo v poloze „Špitálky“ prozkoumáno v letech 1959–1964 významné církevní sídlo se základy velkomoravského chrámu Panny Marie, s hrobní kaplí a baptisteriem, se sídlištními objekty a pohřebištěm, na němž byly nejstarší hroby zahlubovány již někdy na přelomu 8. a 9. století.²⁰ Tato nepochybně klíčová lokalita pro poznání dějin staré Moravy, dominující celému střednímu Pomoraví a mající úzký vztah k velkomoravskému Starému Městu, není však v ústí poolšavské cesty nijak izolována od soudobého okolního osídlení. Na severozápadních svazích ostrožny v poloze „Zelnice“ a dále až po Mařatice byly objeveny rozptýlené zemědělské usedlosti velkomoravské²¹ stejně jako na jihozápadních svazích v poloze „Vinohrady“ nad dnešní sadskou zástavbou, kde je v r. 1938 zkoumal Ant. Horsák.²² A ještě dále na východ, hlouběji do hrdla nálevkovitého ústí Poolšaví, bylo na jižních svazích v poloze „Horní Kotvice“ objeveno r. 1968 při melioračních pracích slovanské kostrové pohřebiště, jehož počátky spadají již do předvelkomoravského horizontu starší doby hradištní. Třebaže výzkum pohřebiště není ještě ukončen, již dnes je zřejmé, že nálezově²³ se v mnohém liší jak od velkomoravského hřbitova na sadských „Špitálkách“ tak od blízkých pohřebišť staroměstských. Sondážní výzkum v nižších polohách — přímo pod pohřebištěm — pak objevil v poloze „Dolní Kotvice“ soudobé sídliště,²⁴ které žilo současně s církevní lokalitou na sadské ostrožně a nepochybně bylo k němu také vázáno.

Dlouho nebyly však známy středohradištní nálezy z protějšího (jižního) břehu poolšavského ústí, pomíneme-li ovšem mohylové pohřebiště u Hluku²⁵ a jiné, přece jen vzdálenější lokality. Dlouhá léta pátral na území Kunovic místní pracovník Ant. Horsák po nálezech z doby velkomoravské, ale marně. V tamní školní sbírce byly sice před časem uloženy střepy a nádobka, spadající do 9. století, ale jejich provenience byla nejspíš nejistitelná.²⁶ Nadto jsou známy velkomoravské sídlištní vrstvy v poloze „Záhony“,²⁷ avšak ty již leží v údolní nivě řeky Moravy — téměř naproti olšavskému údolí. Teprve r. 1964 objevil Ant. Hanák v poloze „Úzké“ — naproti vjezdu do cihelny při hlucké silnici (oné „via exploratorum“) — velkomoravské sídliště, překryté však mocnými vrstvami splachů. Z jednoho objektu, proříznutého cestou, vybral kromě keramických střepů též větší část červeně vypálené nádoby, zdobené několikanásobnými vlnovkami

¹⁸ V. Hrubý, Staré Město, velkomoravské pohřebiště „Na valách“, 1955, 53 n.

¹⁹ V. Hrubý, Sídlíště z pozdní doby římské ve Zlechově, AR XIX/5, 1967, 643 n.

²⁰ V. Hrubý, Staré Město Velkomoravský Velehrad, 1965, 101–193, 202–206.

²¹ V. Hrubý, Archeologický výzkum v Šadech u Uh. Hradiště r. 1959, Naším krajem, Sborník OPS v Uh. Hradišti, 1, 1960, 16.

²² Ant. Horsák, Výkopy v Kunovicích, Derfli, Mikovicích, Ostr. Nové Vsi, St. Městě, Sborník velehradský 12, 1941, 88 n.

²³ K. Marešová, Projevy totemismu u Slovanů, v tisku.

²⁴ Na sídliště a ojedinělé hroby se zde narazilo již r. 1964 při kladení plynovodu.

²⁵ V. Hrubý, Mohylové pohřebiště v Hlubočku, Sborník velehradský 10, 1939, 12 n.

²⁶ V. Hrubý, Inventář předhistorických předmětů uložených ve sbírkách měšťanské školy v Kunovicích, 1948, rukopis.

²⁷ Objevil Ant. Horsák.

a rýhami, dvojkonický přeslen z plaveného materiálu a dva kamenné brousky.²⁸ Třebaže jde zatím o nález velmi prostý, přece je to objev mimořádně důležitý. Jde o náleziště umístěné ve výšce 218 m n. m. a je tudíž polohově věrným protějškem lokality na sadské ostrožně, ležící ve výšce 215 m n. m. Obě tato náleziště takto přímo kontrolují a uzavírají poolšavskou bránu, třebaže jsou od sebe vzdálena vzdušnou čarou 3,5 km. To vše pak zřetelně ukazuje, jak důležitá byla svého času poolšavská cesta a jaký strategický význam byl jí přikládán i ve státním útvaru velkomoravském. Vždyť cesty, vedoucí bělokarpatskými přechody a průsmyky z Pomoraví do paralelního Pováží a odtamtud ještě dále na jihovýchod do Pribinova Nitranska, naopak zase ztmelovaly zemi Moravanů a Slováků v jednotný celek.

Nejinak tomu bylo i po zániku Velké Moravy, v době mladohradištní. Tenkrát mnohé velkomoravské osady zanikají, ale současně vzniká řada nových, byť se umisťují do výhodnějších poloh, odpovídajících požadavkům nové doby. Nesčetné výzkumné sondy Ant. Horskáka i V. Hrubého objevily na území Kunovic sídlištní vrstvy z 10.–12. století na Karmaku,²⁹ kde spolu s Ant. Hanákem zjistili i pozůstatky železářských pecí, v prostoru železniční stanice,³⁰ Na rynku,³¹ na výšině u kostela sv. Petra,³² ve Starém Městě kunovském³³ aj. Podobně i v Sadech objevil V. Hrubý r. 1945 mladohradištní sídliště v poloze „Zelnice“, na němž provedl ještě téhož roku záchranný výzkum J. Nekvasil.³⁴ Toto sídliště zčásti překrývá již vzpomenuť velkomoravský horizont právě tak jako rozsáhlé mladohradištní pohřebiště (na němž se pohřbívalo až do 13. století a je provázeno denáry údělných knížat moravských, nejčastěji Otty Sličného, Konráda, Otty II. aj.)³⁵ překrývá hroby doby velkomoravské na sadské ostrožně u kostela v poloze „Špitálky“.³⁶ Méně výrazné sídlištní vrstvy z mladší doby hradištní lze ovšem zaznamenat i kolem dnešního sadského kostela, stejně jako na svazích výšiny pod tamním hřbitovem, a odtud ještě níže až na sám východní okraj osady, kde r. 1938 objevil Ant. Horskák v poloze „Kotvice“ sídliště s mocnými kulturními vrstvami, v nichž mimo jiné prozkoumal i hliněnou kupolovitou pec, provázenou množstvím keramiky.³⁷

Sídlištní situace v těchto místech přímo názorně ukazuje posun velkomoravské osady v poloze „Kotvice“ po proudu řeky Olšavy směrem k jejímu ústí do Pomoraví: v době, kdy velkomoravské sídliště v poloze „Dolní Kotvice“ zaniká, vzniká přímo na jeho západním okraji mladohradištní osada, k níž se přimyká dnešní čtvrť Uherského Hradiště — Sady. Zatím co k velkomoravské osadě na „Dolních Kotvicích“ je známo i soudobé pohřebiště, v současné době zkoumané Prehistorickým ústavem Moravského musea v Brně pod vedením Dr. K. Mare-

²⁸ Uloženo ve sbírkách Prehistorického ústavu Moravského musea v Brně.

²⁹ Výzkum v r. 1963.

³⁰ Výzkum v r. 1962.

³¹ Ant. Horskák, Výkopy v Kunovicích, Derfli, Mikovicích, Ostr. Nové Vsi a Hradčovicích. Sborník velehradský 11,1940,92 n.; 13,1942,71 n.

³² Výzkum v r. 1963.

³³ Ant. Horskák, Průkop valu v Kunovicích, Sborník velehradský 11,1940, 86.

³⁴ J. Nekvasil, Tři drobné nálezy z okolí Uh. Hradiště, Z dávných věků II, 1950, 218 n.

³⁵ Podle určení Dr. J. Sejbala, CSc., přednosta numismatického odd. Moravského musea v Brně.

³⁶ V. Hrubý, Archeologický výzkum v Sadech, 15.

³⁷ Ant. Horskák, Nález staroslovanské peci v Derfli, Sborník velehradský 12,1941,86.

šové v poloze „Horní Kotvice“, nelze rozhodnout, zda lidé mladohradištní osady pohřbívali u dotud stojící části velkomoravského kostela na sadské ostrožně v poloze „Špitálky“, na starém tradičním pohřebišti, kde bylo prozkoumáno přes 850 mladohradištních pohřbů. Vyloučit to nelze, zejména uváží-li se události spojené s územními a majetkoprávními změnami, vyvolanými právě zmiňovaným velkomoravským kostelem. V listině Oldřicha Korutanského z r. 1247 je totiž jmenován podle nejbližší osady jako „Popovická kaple.“³⁸ Přitom sám název je též svědectvím, že Popovice prostorově odlišené na Horní a Dolní byly „určeny k vydržování kněží zdržujících se u tohoto kostela.“³⁹ Horní Popovice jsou bezpochyby dnešní Popovice, vzdálené něco přes 4 km od velkomoravské lokality na sadské ostrožně, kdežto Dolní Popovice v podstatě ztotožňuje R. Hurt s dnešními Sady,⁴⁰ které jsou vzdáleny pouhý 1 km od zmíněného velkomoravského kostela. Tak se nabízí vysvětlení, že oněmi Dolními Popovicemi bylo snad již uváděné mladohradištní sídliště v poloze „Kotvice“, na samém východním okraji dnešních Sadů. Jemu ovšem předcházelo ještě východněji položené velkomoravské sídliště, které spolu s pohřebištem bylo bezpochyby již tenkrát v jistém hospodářském vztahu k velkomoravské církevní lokalitě na sadské ostrožně. Za tohoto předpokladu by pak obyvatelé mladohradištních Dolních Popovic pohřbívali své zesulé u uchované části velkomoravského kostela „Na špitálcích“ stejně, jako lidé z mladohradištní osady „Zelnice“, umístěné na severním úpatí sadské ostrožny. Nelze vyloučit — právě podle neobvykle velkého počtu objevených hrobů — že na sadské ostrožně pohřbívali také obyvatelé mladohradištních sídlišť kunovských, byť jen do doby, než byl vybudován (také někdy v průběhu mladohradištní doby)⁴¹ tamní kostel sv. Petra, nebo než zasáhla „uherská okupace území mezi Moravou a Malými Karpatami, k níž došlo v letech 1016—1020 na dobu víc než půldruhého století“.⁴² Tenkrát se totiž stala řeka Olšava severní hranicí obsazeného území,⁴³ oddělující tak sadské lokality od sídlišť kunovských.

Bylo by možné sledovat bohaté děje v prostoru poolšavské brány ještě dále do středověku, o nichž tak živě psal R. Hurt,⁴⁴ stejně jako vyzvednout význam vlárské cesty v současnosti. Jisté však je, že dnes, stejně jako v nejdálenější minulosti — a to již v paleolitu, jak zjistil J. Skutil⁴⁵ — patřilo Poolšaví v návaznosti na střední Pomoraví k nejcitlivějším polohám našich zemí. Není proto divu, že i lid doby velkomoravské rozpoznal mimořádnou geografickou důležitost těchto míst, stejně skrytých před nepřítelem v hlubokém zázemí, jako přístupných všem politickým i kulturním podnětům zvenčí a vybral si je za ústředí své říše, jak přesvědčivě naznačují bohaté archeologické nálezy z té doby.

³⁸ CDB IV, 200—201, č. 107.

³⁹ R. Hurt, Sady u Uherského Hradiště, Čas. Mor. Musea LIII/IV, 1968/69, 70.

⁴⁰ R. Hurt, op. cit. 72.

⁴¹ R. Hurt, op. cit. 70.

⁴² R. Hurt, op. cit. 69.

⁴³ R. Hurt, l. c.

⁴⁴ R. Hurt, op. cit. 69—85.

⁴⁵ J. Skutil, Paleolitické nálezy z Hradištska a z přilehlého Pomoraví, Sborník velehradský 11, 1940, 50.

ОЛЬШАВСКИЕ ВОРОТА

В среднем течении Моравы, образующем самую северную часть нижнеморавской низменности, исколо и вероятно всегда находило пропитание человечество всех времен, что убедительно отражают многочисленные доисторические стоянки человека.² Кроме того бесчисленные культурные импульсы многих времен естественно проходили всю долину Моравы, через которую в более позднее время проходил один из т. наз. античных янтарных путей,³ к которому с обеих сторон подходили многие дороги и тропы в перпендикулярном направлении.⁴ Одна из самых значительных дорог вела из дунайского Бригетия к Вларскому перевалу и оттуда на запад вплоть до долины реки Ольшава.⁵ В тех местах, где эта долина расширяется, а затем воронкой соединяется „ольшавскими воротами“ с долиной среднего течения Моравы, возник один из важнейших узлов древних культурных течений и купеческих дорог севернее Дуная.

Значение ольшавских ворот в долине средней Моравы бесспорно. Эти ворота создала и укрепила сама природа: с правой (северной) стороны ольшавской долины возвышается до 50 м над поймой реки Моравы уступчатая вершина, отрог лугачовицкой возвышенности, обтекаемой старым течением реки Ольшавы, что затрудняло еще больше подъем на отрог, называемый Садским. Противоположный (южный) берег ольшавских ворот образуют примерно такие же высокие отроги Глущицкой возвышенности, у подножья которой находятся в настоящее время Куновице. Ольшавские ворота в самом узком месте около Подоли имеют ширину 400 м, а в местах соединения с поймой Моравы — 2000 м.

Если оставить в стороне более древнее заселение, то ольшавские ворота были хорошо известны также Риму⁹⁻¹⁷ и свое значение не потеряли и в период славянского заселения. Так, например, на Садском отроге в месте называемом „Шпитальки“ в 1959—1964 гг. были проведены раскопки значительного церковного центра с планировкой великоморавского храма деды Марии со склепом под часовней и с баптистерием, с жилыми объектами и с могильником, древнейшие могилы которого относятся к рубежу VIII—IX вв.²⁰ Около этих основных объектов Великоморавского периода были разбросаны крестьянские усадьбы.²¹ Дальше к востоку было в местах называемых „Горни Котвице“ обнаружено в 1968 г. славянское кладбище с погребениями в землю, начало которого относится к довеликоморавскому слою,²³ также как и поселение в местах, называемых „Дольни Котвице“.²⁴

На противоположном (южном) берегу ольшавских ворот было в 1964 г. сделано важное открытие — обнаружено Великоморавское поселение.²⁸ Это место, находящееся на высоте 218 м над уровнем моря, что касается географической ситуации точно повторяет Садский отрог, оба поселения закрывают и контролируют ольшавские ворота. Все это доказывает, как важна была в свое время ольшавская дорога и какое стратегическое значение она имела.

В период поздних городищ многие великоморавские поселения прекращают свое существование, но одновременно возникает ряд новых, которые строятся в более выгодных местах. Заселение этого периода известно по разным местам Куновиц²⁹⁻³³ также как и в Садах,³⁴ где кроме того было изучено пространное кладбище периода поздних городищ,³⁵ перекрывающее упомянутый великоморавский могильник. На восточном краю поселения было обнаружено в месте „Котвице“ поселение периода поздних городищ,³⁷ которое одновременно является доказательством передвижения великоморавского поселения в месте „Котвице“ по течению реки Ольшавы к пойме Моравы: в период когда великоморавское поселение в месте „Дольни Котвице“ исчезает, возникает на его западной окраине позднее городище — поселение, к которому в настоящее время примыкает в район г. Угерске Градиште-Сады. Было бы возможно проследить богатую историю района ольшавских ворот до наших дней. Но верно то, что и в настоящее время, так как же как и в прошлом район ольшавских ворот своей связью со средним течением Моравы принадлежал к самым важным местам нашей страны.